

УДК 347.4

DOI https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-100-106

П. Д. Гуйван, кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
професор Полтавського інституту бізнесу

ТЕМПОРАЛЬНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СВІТЛІ ПРИНЦИПІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Ця стаття присвячена дослідженню актуального питання стосовно правових гарантій своєчасного здійснення розгляду справи судом. Реалізуючи положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд із прав людини вказав, що відповідно до усталеного прецедентного права пункт 1 конвенційної статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду з позовом стосовно будь-яких його цивільних прав та обов'язків. При цьому реалізація даного «права на суд» має бути своєчасною. Відтак у роботі проаналізовано питання дотримання національним судівництвом даних принципів темпоральної визначеності під час розгляду конкретних справ. На конкретних прикладах показано, що в Україні правозастосовні органи часто припускаються під час підготовки цивільних справ до судового розгляду таких темпоральних порушень, як недостатнє вивчення матеріалів, несвоєчасне повідомлення учасників судового процесу та інших суб'єктивних затягувань. Подібні порушення призводять до ущемлення основоположного права особи на справедливий суд, навіть у разі коли рішення було винесено справедливо.

*У статті розглянуто проблематику наявності процесуальних перешкод щодо строків звернення до суду в національному законодавстві. Висловлено критичні міркування стосовно невиправданого надання давнісним строкам звернення до суду процесуального, а не матеріального характеру в адміністративному судочинстві. Приділена також увага темпоральним порушенням прав людини під час перегляду рішень. Суди апеляційної інстанції та суд касаційної інстанції не завжди вирішують питання відповідно до власних повноважень. Скажімо, загальноприйнятною є така правова підстава поновлення строку, як неповідомлення учасника процесу про прийняття у відношенні нього судового рішення. Але навіть у цьому разі судовий розсуд не є безмежним. Має враховуватися та обставина, що сторони в розумні періоди мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження. У роботі також проаналізовані проблемні питання часової невизначеності, пов'язані з невиправданим відхиленням від процедури, яка передбачена національним законодавством, зокрема в процесі виконання судового рішення, який є складовою частиною судового розгляду, завершальною стадією судового провадження. Надані особисті авторські бачення щодо зворотного в часі застосування судових правоположень та впливу їх на недоторканність остаточного рішення – *res judicata*.*

Ключові слова: *своєчасне судочинство, розумний строк, правозастосування.*

P. D. Guyvan. The temporal certainty of enforcement in the light of the principles of the European court of human rights

This article is devoted to the research of a topical issue regarding the legal guarantees of timely implementation of a court case. Realizing the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights stated that, in accordance with established case law, Article 6 § 1 guarantees everyone the right to sue in respect of any of his civil rights and obligations. However, the realization of this “right to court” should be timely. Therefore, the paper analyzes the question of observance by the national judiciary of the principles of temporal certainty when considering specific cases. Specific examples show that in Ukraine law enforcement agencies are often assumed in the preparation of civil cases for judicial review of such temporal violations as insufficient study of materials, untimely notice of litigants and other subjective delays. Such violations lead to a violation of a person's fundamental right to a fair trial, even if the decision was made fairly.

© П. Д. Гуйван, 2019

The article deals with the problem of the existence of procedural obstacles in terms of time to go to court in national legislation. Critical considerations have been expressed regarding the unjustified granting of a procedural, rather than a substantive, judicial nature in administrative proceedings. Attention is also paid to temporal violations of human rights when reviewing decisions. The Courts of Appeal and the Court of Cassation do not always decide the matter in accordance with their own powers. For example, it is generally acceptable to have a legal basis for renewal of a term, such as not informing a trial participant of a court decision taken against him. But even in this case, the judicial discretion is not limitless. Consideration should also be given to the fact that the parties should take reasonable steps to find out the status of their legal proceedings. The paper also analyzes the problematic issues of temporal uncertainty associated with the unjustified deviation from the procedure provided for by national law, in particular in the course of the enforcement of the judgment, which is an integral part of the judicial process, the final stage of judicial proceedings. Provided personal copyright visions of the reverse of the court's application of time and their impact on the integrity of the final decision – res judicata.

Key words: timely trial, reasonable time, enforcement.

Постановка проблеми. Наша держава, ратифікувавши свого часу Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, зобов'язалася керуватися цим міжнародно-правовим документом під час здійснення правового регулювання відносин. Це означає необхідність організувати діяльність кожної ланки правової системи у спосіб, який максимально гарантує дотримання прав осіб на судовий захист та належне і справедливе судівництво. Конвенційні положення мають застосовуватися та тлумачитися спеціальним юрисдикційним органом – Європейським судом із прав людини. Відтак вони досягають необхідної гнучкості та універсальності завдяки динамічній практиці ЄСПЛ, яка постійно розвивається і трансформується під впливом новітніх правовідносин та наукової думки, дає змогу виявити диспропорції в національному законодавстві та вжити заходів до їх усунення. У даному сенсі рішення Європейського суду слугують тим фактором, що змушує по-іншому подивитися на ефективність наявних у державі правозахисних механізмів, організацію судової влади, а також вказує на прогалини у правовій системі держави, через які порушене право особи не знаходить належного захисту в рамках національного правосуддя [1].

Окремим чинником, який викликає підвищену увагу Суду, є порушення темпоральної визначеності під час вчинення судочинства. Дана проблема є вельми актуальною саме для України. Унаслідок недоліків, допущених під час підготовки цивільних справ до судового розгляду, недостатнього вивчення матеріалів, несвоєчасного повідомлення учасників судового процесу та інших суб'єктивних причин розгляд справ неодноразово відкладається. При цьому в судових рішеннях не завжди наводяться мотиви відкладення, зазначається дата нового розгляду. В окремих випадках суди безпідставно відмовляють зацікавленим особам у праві на судовий захист у цивільних справах, наприклад, шляхом відмови у відкритті провадження у справі та повернення заяви [2]. Подібні порушення призводять до ущемлення основоположного права особи на справедливий суд, навіть у разі коли правозастосовне рішення було винесено справедливо. За усталеною практикою ЄСПЛ неправомірне недотримання встановлених часових вимірів є окремим порушенням конвенційних правил, яке тягне відповідальність конкретної держави-учасниці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти своєчасності та розумних строків судового провадження вивчалися такими дослідниками питання, як В.В. Городовенко, О.В. Капліна, М.І. Козюбра, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москвич, Е.М. Мурадьян, І.С. Піляєв, М.А. Погорецький, О.В. Пушняк, М.П. Рабінович, В.І. Тertiшніков, С.В. Шевчук та інші. Однак дослідження не може вважатися завершеним. Темпоральні правопорушення національних судів під час розгляду конкретних справ відрізняються великою різноманітністю. Тож додаткової уваги потребують питання своєчасності перегляду рішень судами вищих інстанцій, належного виконання протягом установленого строку остаточних судових вердиктів,

процесуальної темпоральної визначеності під час розгляду справ. **Метою** даного дослідження є розкриття змісту правового поняття своєчасного справедливого судочинства та напрацювання відповідної моделі його застосування в національній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Одним із прав людини, які визначають можливість справедливого судочинства в демократичному суспільстві, є належний доступ до правосуддя. Це здатність кожної особи безперешкодно отримати судовий захист від уповноваженого державного правозастосовного органу. Даний орган мусить бути незалежним і безстороннім, він повинен здійснювати судові провадження на засадах верховенства права. Компетенція його має включати винесення остаточного рішення упродовж розумного строку, контроль за своєчасністю виконання такого рішення та можливість застосування примусу до неналежних боржників. Зазначене право є невід'ємним елементом конвенційного права на суд у системі фундаментальних цінностей сучасного суспільства.

Правовими приписами статей 55, 124 Конституції України особі гарантується право на судовий захист та вказується, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Практична реалізація даних положень передбачає і дотримання прав людини під час розгляду її справи судом і в темпоральному вимірі. Це значить, що суди не повинні допускати випадків безпідставної затримки процесу, в тому числі шляхом відмови у відкритті провадження у справі або необґрунтованого закриття провадження у справі, а також фактів іншого незаконного затягування проваджень або необґрунтованого зупинення розгляду, позаяк це призводить до порушення конституційних прав сторін, зволікання і затягування строків розгляду справ.

У розглядуваному сенсі однією із суттєвих проблем є наявні в українському законодавстві процесуальні перешкоди щодо строків звернення до суду. У науковій літературі продовжується полеміка стосовно поняття юридичної природи строку звернення до адміністративних судів. Ми вважаємо, що даний строк є проявом матеріального часу на юридичний захист порушеного права шляхом пред'явлення судового домагання, тобто фактично становить позовну давність. Детально вказаний підхід обґрунтований в інших наукових працях [3, с. 46]. Дійсно, крім сутнісних характеристик строку звернення до адмінсуду, які повністю збігаються із чинниками, притаманними періодам позовного захисту в межах глави 19 цивільного кодексу, визначення порядку його обчислення (початковий момент від терміну усвідомлення правопорушення, можливість відновлення в разі поважного пропуску) також співпадає з матеріально-правовим регулюванням позовної давності. Відтак абсолютно незрозумілим є процесуальний механізм, що продовжує мати місце і в новому кодексі, згідно з яким питання про пропуск цього строку та оцінка поважності його причин виносяться за межі розгляду справи по суті. Адже за правилом ст. 123 КАС України, якщо під час розгляду заяви суд не встановить підстав для визнання пропуску матеріального строку звернення до адміністративного суду поважними, позивачеві може бути відмовлено в захисті його права навіть без розгляду справи по суті. При цьому позовна заява може бути залишена без розгляду як на стадії вирішення питання про відкриття провадження без проведення судового засідання, так і в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи. Вважаємо такий підхід істотним відступом від європейських засад справедливого правосуддя, обстоюваних Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, які в практичній площині реалізуються Європейським судом із прав людини.

Процесуальна ухвала суду про залишення позову без розгляду в описаному випадку порушує право особи на справедливий та своєчасний розгляд її справи. Адже давність як перешкода для розгляду справи не дозволяє вирішити спір про право по суті. Подібний підхід практично спрямований на надання органу владних повноважень ще одного пріоритету щодо

захисту в адмінсуді від позовних вимог – це відмова з формальних підстав у розгляді незаконного по суті управлінського рішення щодо його недійсності без розгляду справи по суті. Таким чином досягається результат, яким антиправове рішення визнається законним і має преюдиційне значення у випадку подібного його оскарження іншими суб'єктами у встановлений строк. Крім того, навіть у разі відсутності під час пред'явлення позову доказів поважності пропуску строку (наприклад, позивач помилково вважав, що строк ним не пропущений), відповідні обставини можуть виявитися під час розгляду справи по суті (скажімо, орган влади підтвердить пізніше направлення оскаржуваного акту). Але, як убачається, такої можливості КАСУ особі не надає.

У національній юридичній літературі вже були викладені критичні думки з даного приводу. Зокрема, вказувалося, що пропущення строків звернення до адміністративного суду не може бути безумовною підставою для залишення позову без розгляду, оскільки суд може визнати причину пропуску таких строків поважною, і в такому випадку справа розглядається і вирішується в порядку, встановленому КАС України. Тому є всі підстави констатувати, що залишення позовної заяви без розгляду за правилами ст. 123 КАС України без проведення судового засідання по суті спору свідчить про однозначне порушення права на доступ до правосуддя та про неналежний судовий захист [4]. Навіть якщо вважати, що із цих питань процесуальні норми є неоднозначними у трактуванні, колізійними, то за практикою Європейського суду з прав людини в таких випадках закон повинен трактуватися на користь заявника [5]. Дійсно, ЄСПЛ із даного приводу підкреслює, що правило встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення повинно застосовуватися з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, слід звертати увагу на обставини справи [6, п. 103].

Темпоральні порушення прав людини під час розгляду справи мають місце і під час перегляду рішень. Суди апеляційної інстанції та суд касаційної інстанції не завжди вирішують питання відповідно до власних повноважень. Це проявляється в тому, що у процесі перегляду ставиться мета не виправлення серйозних судових помилок, а нового вирішення справи. Викликає занепокоєння практика поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження з підстав, які є сумнівними та непереконливими, що неправомірно подовжує процес і порушує принцип правової визначеності та право особи на своєчасний захист свого права. Звісно, питання відновлення пропущеного процесуального строку за правовою позицією ЄСПЛ є компетенцією національних судів і відноситься до їхніх дискреційних повноважень. Скажімо, загальноприйнятою є така правова підстава поновлення строку, як неповідомлення учасника процесу про прийняте у відношенні нього судове рішення. Але навіть у цьому разі судовий розсуд не є безмежним. Має враховуватися та обставина, що сторони в розумні періоди мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження [7, п. 27].

Тож подібні порушення темпоральних чинників справедливого судочинства визнаються такими, що суперечать основним правилам ст. 6 Конвенції. Так, український місцевий суд задовольнив клопотання юридичної особи про поновлення строку для подання апеляції, яку було подано через два роки після проголошення рішення. У якості поважності причин на оскарження апелянт вказував, що до цього часу він не міг сплатити судовий збір згідно із законодавством. Аналізуючи дану справу, ЄСПЛ вказав, що зазначена підстава не може бути кваліфікована як поважна. Адже товариство не стверджувало про відсутність коштів, а наполягало на відсутності вільних коштів для сплати збору. Більше того, немає свідчень того, що товариство коли-небудь зверталося із проханням відстрочити чи розстрочити сплату, що воно могло б зробити відповідно до національного законодавства. У такій ситуації, надаючи дозвіл товариству подати повторну апеляційну скаргу зі спливом значного проміжку часу та після

початку виконання рішення суду на підставах, які, на думку Євросуду, мали на меті не виправлення серйозних судових помилок, а лише перегляд та нове вирішення справи, національні суди порушили принцип юридичної визначеності та «право на суд» заявника, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції» [8, п. 42]. Отже, мало місце порушення Конвенції.

Іноді темпоральне правопорушення безпосередньо пов'язане з не виправданим відхиленням від процедури, яка передбачена національним законодавством. Скажімо, згідно зі статтею 6 Конвенції виконання судового рішення є складовою частиною судового розгляду, завершальною стадією судового провадження. У зв'язку із цим під час розгляду питань про відстрочку, розстрочку, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення, а також під час розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби судам необхідно дотримуватися вимог Конвенції щодо виконання судового рішення впродовж розумного строку. У тому числі щодо обґрунтованості відновлення процесуальних строків на оскарження рішення.

Прикладом може слугувати справа Європейського суду з прав людини «Diya 97 v. Ukraine» [9], в якій предметом оскарження були дії державного виконавця щодо передачі нерухомого майна на реалізацію третій особі. Вищий господарський суд України виніс постанову, якою визнав незаконними дії державної виконавчої служби, а Верховний Суд України залишив цю постанову без змін. Через певний час вказана третя особа подала касаційну скаргу на дану постанову. Він просив поновити йому строк на касаційне оскарження, оскільки не знав про існування відповідного провадження. ВСУ, вважаючи скаргу обґрунтованою, відновив провадження та в новому процесі встановив, що справа не підлягає розгляду в господарських судах, скасував постанову ВГСУ та закрити провадження у справі.

Європейський суд, вивчивши матеріали, зауважив, що касаційна скарга особи, яка не була стороною по справі, була допущена ВСУ до розгляду без законних на те підстав, бо згідно з господарським процесуальним законодавством у третьої особи не було права на каргу. Хоч результат розгляду справи безпосередньо стосувався прав цієї особи і скаргу було подано менше ніж за два місяці після завершення її розгляду, ВСУ діяв усупереч чітким процесуальним нормам. Це призвело до практичного нівелювання результату завершеного судового провадження, що не відповідало принципу правової певності та спричинило порушення статті 6 § 1 Конвенції. Для запобігання подібним рішенням європейської судової інституції національні суди мають напружувати адекватну систему оцінки поважності підстав для на оскарження, включаючи поновлення строків, аби не припускати неправомірного втручання у принцип *res judicata*.

Будь-які процесуальні строки, що встановлюються законодавством або судом, повинні відповідати принципу розумності. Розумним слід вважати строк, який є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без не виправданих зволікань) судового захисту. Тому необхідно усувати випадки несвоечасного реагування правозастосовних органів на перебіг справи, адже це тягне безпідставне затягування процесу. У даному контексті особливо показовими є випадки, коли національні суди взагалі ніяким чином не відповідали на скарги заявників. До прикладу, у справі Плахтеев і Плахтеева проти України [10], що розглядалася ЄСПЛ, заявники звернулись із позовом про відшкодування шкоди, завданої незаконною конфіскацією їхнього автомобіля та вантажу, до двох органів влади – місцевого суду та органу податкової служби. Апеляційний суд, до якого був спрямований цей позов, відмовив у його розгляді, посилаючись на те, що місцевий суд мав імунітет від судового переслідування. Проте заявники так і не отримали ніякої відповіді на частину позову, яка стосувалась їх позову до органу податкової служби. Таким чином, у справі Суд встановив порушення права на доступ до суду, що спричинило недотримання конвенційної вимоги про своєчасність правосуддя.

Отже, доступ до суду включає не лише можливість подати заяву до суду. Йому кореспондує обов'язок суду розглянути справу по суті з винесенням остаточного рішення по справі, яке підлягає обов'язковому виконанню. Виконання в розумний термін також є невід'ємною частиною права на доступ до суду.

Також для дотримання принципу темпоральної визначеності правозастосування досить важливим є врахування того факту, що судові рішення, винесене щодо учасників певної справи на підставі наявних положень суддівської практики, викликає відповідні очікування щодо подальшого прийняття рішень в аналогічних ситуаціях у майбутньому. Зміна підходу до розв'язання певних питань поворотним судовим рішенням унеможливує передбачення результату правозастосування, а тому ставить під загрозу зазначені принципи права [11]. У даному випадку мова йде про однозначність застосування так званих судових правоположень. У часовому вимірі це стосується неможливості зворотного у часі застосування норм, які втратили чинність. У контексті розглядуваних питань вирішальним моментом виступає одна з основних вимог принципу правової певності – остаточність судового рішення (*res judicata*). Вона зумовлює встановлені правила дії у часі судових правоположень, обмежуючи їх у можливості впливати на вже винесені остаточні судові рішення. Такий підхід достатньо поширений у світовій практиці. Як зазначає С.В. Шевчук, в європейських державах існують правила, що забороняють або певною мірою обмежують дію на винесені судові рішення нового тлумачення, що в тому числі стало підставою для визнання нечинною певної норми. За загальним принципом, суддівське тлумачення, як і застосування, діє наперед [12, с. 272].

Маємо зробити певні **висновки**. Мусимо зазначити, що наразі найбільш проблемними сферами в забезпеченні права на доступ до правосуддя залишаються недодержання розумних строків розгляду справ та невиконання судових рішень. Саме в цій царині Європейський суд із прав людини встановлює найбільше фактів порушень конвенційних приписів в Україні. Вказані порушення суттєво зменшують ефективність правосуддя, навіть у разі винесення справедливого та чесного, але не своєчасного рішення. Відсутність відповідних юридичних гарантій становить велику небезпеку для принципу темпоральної правової визначеності. Суттєвим гальмом є неоднакове застосування одних і тих самих норм: різне, несхоже тлумачення, розуміння точного змісту закону. Нагальною залишається потреба в тому, щоб судді усвідомлювали особисту відповідальність за своєчасний розгляд справ, не допускали фактів відмови в доступі до правосуддя, вживати всіх необхідних заходів із метою неухильного дотримання принципів публічності, неупередженості і безсторонності.

Список використаних джерел:

1. Хотинська-Нор О.З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. URL : <https://iadvocate.com.ua/pravo-na-sud-vstanovlenyj-zakonom-yak-strukturnyj-element-prava-na-spravedlyvyj-sud-ukrayinskyj-kontekst/>
2. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17 жовтня 2014 року «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
3. Гуйван П.Д. Строки захисту суб'єктивних цивільних прав особи, що виникають з публічно-правових відносин. Проблеми реалізації приватноправових відносин в умовах глобалізації. Київ. НДІ приватного права і підприємництва АПН України, 2008. С. 44–48.
4. Матат Ю.І. Право на доступ до правосуддя: європейський досвід та проблеми забезпечення в Україні. URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1419:081216-22&catid=171:6-1216&Itemid=212&lang=.

5. Смокович М.І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 2(4). URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf>.
6. Рішення ЄСПЛ від 9 листопада 2004 року, остаточне від 9 лютого 2005 року у справі «Ілхан проти Туреччини» (Ilhan v. Turkey), заява № 22277/93. URL : http://www.rechtsveven.info/Content/Menneskerett/CaseLaw/Resumes/93_022277.html.
7. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 2007 року у справі «Олександр Шевченко проти України», заява № 8371/02. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_256.
8. Рішення ЄСПЛ від 3 квітня 2008 року у справі «Пономарьов проти України», заява № 3236/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_434.
9. Рішення ЄСПЛ від 21 жовтня 2010 року у справі «Дія 97 проти України», заява № 19164/04. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/974_932.
10. Рішення ЄСПЛ від 12 березня 2009 року, остаточне від 12 червня 2009 року у справі «Плахтєєв і Плахтєєва проти України», заява № 20347/03. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_471.
11. Пушняк О.В. Дія в часі судових правоположень. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1(7) / 2015. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_1_7.
12. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.